

Tintabarázdák és sárkányfog-vetemény

A vidéki ellenségkép a kommunista sajtóban*

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2023.4.10>

„Zúduló, pártosan leegyszerűsítő, propagandacentrikus hírózön”-ként jellemezte a *Szabad Népet* 2011-ben megjelent könyvében Gyarmati György.¹ A Kommunisták Magyarországi Pártjának illegális lapjaként 1942 februárjában induló *Szabad Nép* rendőrségi beszüntetését követően 1945. március 25-től Révai József főszerkesztésében a Magyar Kommunista Párt központi lapjaként jelent meg újra rendszeresen, 1956-ig. A forradalom előtti évek korrajzának elkészítéséhez illusztrációként a történészek rendszeresen idéznek a lapból. Németh László könyvében a történettudományban „divatos” tartalomelemzés helyett a szövegelemzés módszerét választotta, azaz a tartalom változására, összefüggésekre világít rá. A szerző a kiválasztott szövegeket politika-, sajtó-, média-, egyháztörténeti összefüggésben

* NÉMETH László: *Vidéki ellenségképek a Szabad Népből. 1947–1949.* Károli Gáspár Református Egyetem–L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2022. 226 p. – A kötet, amely a szerző 2021-ben elkészült disszertációja alapján készült, címében nem teljesen azonos azzal: az ott még szereplő alcím itt elmaradt. Lásd „az egyházak és a parasztság a kommunisták sajtópropagandájában, a hatalommegszerzésük időszakában (1947–1949)”. NÉMETH László: *Vidéki ellenségképek a Szabad Népből. Az egyházak és a parasztság a kommunisták sajtópropagandájában, a hatalommegszerzésük időszakában (1947–1949).* Doktori (PhD-) disszertáció. KRE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar TDI, 2021. Forrás: http://real-phd.mtak.hu/1020/1/Nemeth_Laszlo_Ertekezes_watermark.pdf (Letöltve: 2023. 09. 20.)

¹ GYARMATI György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945–1956.* ÁBTL–Rubicon, Budapest, 2011. Idézi NÉMETH László: I. m. 129.

egyszerre vizsgálja. A könyv 226 oldalán azt a hipotézist bizonyítja, hogy „[a] propaganda 1947 és 1949 parlamenti választásai között tervszerűen, időnként azonban esetlegesen, de mégis a kommunisták akarata szerint támogatott két fő – a vidékkel kapcsolatos – célt: az iskolák államosítását, ezzel együtt az egyházak ellehetetlenítését és a termelőszövetkezetek szervezését” (20.). A vizsgálat rámutat arra, hogy a kommunista hatalom egy új kampánytechnikai eszközhöz nyúlt a hatalomátvétel előkészítésének során, amelyben összekapcsolta a vidéki ellenségekkel, azaz az egyházat és a parasztságot.

Németh László a napilap tizennégy évfolyamából mindössze három év (1947–1949) elemzésére szorítkozott. Ezalatt olyan jelentős események történtek – a kötetben is említettek közül válogatva –, mint Ravasz László félreállítása (1948), Mindszenty megtámadása (1947-től) és a Kovács Béla-per (1947). Az ellenségek között jelentek meg a kulákok (Vásárhelyi Miklós 1948-as vezércikkének szóhasználatával a „Kovács Béla-szerű kulák”) és a reakciós papok (Mindszenty, Ravasz), míg a támogatók, szövetségeseik oldalán a dolgozó parasztság és a „demokratikus papok” (például Szittyay Dénes) kaphattak helyet.

Az egyházak elleni „sajtóhadjárat” elemzésének fontos forrásai a pártutasítások és a mögöttük álló még magasabb irányelvek (így a Szovjetunió, a Kominform elvárásai). Ehhez a forrásbázist bizottsági ülések jegyzőkönyveivel is kiegészítette a kutató.² A szerző négy forráscsoportra támaszkodva dolgozott: 1. sajtó (*Szabad Nép, Új Ember, Az Út*); 2. pártiratok; 3. korabeli elméleti munkák; 4. visszaemlékezések (lásd 11.). A kötet párbeszédbe állítja a forrásait, ezáltal néha egészen meglepő fókuszváltások történnek: például az 1947-es sajtószabályozások paragrafuszerű bemutatása helyett a Magyarországi Református Egyház erre válaszolt írt tájékoztatását elemzi (77.). Ez a történetírói módszer rávilágít a források ellentmondásosságára, a rendszer abszurd működésére, esettanulmányok láncolatában mutatva be a történéseket.

² MDP Politikai Vezetőség iratai, MDP Agitációs és Propaganda Bizottság iratai, MKP PB üléseinek jegyzőkönyvei stb.

A kötet első fele az értelmezési keret határait jelöli ki, második része a konkrét elemzéseket tartalmazza. A harmadik fejezetben (*Múltértelmezések és korszakhatárok*) a szerző több tudományterület különböző perspektívájában alkot képet a vizsgált tárgyról, hogy aztán egymásra vetítse az elkészült metszeteket. Az egyes vetületeket a társadalom-, az egyház-, a politika- és a sajtótörténet adják, az összevetés során pedig a kronológiában találja meg a közös pontot, hiszen mindegyik az 1947–1949 közötti időszakot a maga területén korszakhatárnak tekinti.

A negyedik fejezet számba veszi a propaganda típusait és teoretikusait. A 20. század elejének lexikonokban szereplő értelmezéseitől a század derekán született elméleteken át (Jean-Marie Domenach, Frederic Charles Bartlett) egészen a legújabb teoretikusokig (Norman Davies, Denis McQuail, Györffy Gábor). Az egykori *Szabad Nép* újságíróinak is útmutatóként szolgáló elméleti irodalmat külön fejezetben tárgyalja *Kommunista sajtó- és propagandaelméletek* címmel. A marxista és szovjet szerzők seregszemléje mellett bemutatja a magyar propaganda működtetőit, de kitér a nyelvhasználat, a hatalom és a társadalom hármas egységének vizsgálatára is.

Itt érdemes megjegyezni, hogy a *Szabad Nép* szövegének elemzését Jobst Ágnes 2007-ben végezte el, munkája 2018-ban monográfiaként³ is megjelent. Jobst részletekbe menően vizsgálta nyelvészeti-médiatörténeti szempontból a lap vezércikkeinek nyelvezetét. Kitért az ellenségkép alakulására is, feltárva a kommunista hatalom eszköztárát, a nagy fokú pszichikai távolságtartást, a gyűlöletbeszéd jellemzőit. Jobst sem a teljes szöveggel dolgozott, hanem két időmetszettel 1946 tavaszából, és az 1950-es évekből vett szövegkorpuszt vizsgálta.

Németh László szövegelemzése mellé érdemes elővenni Jobst tanulmányát, hiszen a két kötet megállapításai kiegészítik egymást. Erre példa az Ortutay Gyula személye körül kibontakozó eseménysor: a legfelsőbb pártvezetés kezében a sajtó eszköz volt, saját embereinek (ez esetben „koalíciós partnerének”) sakkban

³ JOBST Ágnes: *Hatalmi diskurzus az államszocializmus időszakában. Önmegjelenítés és ellenségkép a Szabad Nép vezércikkeiben*. Glob Edit, Beau Bassin, 2018.

tartására is. Németh László a kisgazdapárti Ortutay és az iskolák államosításának példáján keresztül mutatja be, hogyan próbálták a kommunisták a népszerűtlen intézkedés keresztülvitelét és az azzal járó felelősséget a koalíciós partnerre háritani. Jobst Ágnes kutatásából megtudhatjuk például azt, hogy nyelviileg hogyan zajlott a kisgazdák elleni akció. „A szövegvilág másik fontos elemére, a Független Kisgazdapártra – koalíciós partneri mivolta dacára – többes szám harmadik személyű névmási formulával utalnak.”⁴

Az ötödik fejezet (*Sajtó a negyvenes évek végén*) a *Szabad Nép* társadalmi szerepével, az újság előállításának mindennapos kérdéseivel foglalkozik. Ezt a fejezetet (a negyedik fejezetbe ékelődve) megelőzi egy, az 1945–1947 közötti sajtó helyzetét bemutató alfejezet (33–40). A sajtókörnyezet változását jól szemlélteti a szerkesztésben is külön tárgyalt két időszak, noha az összefüggésekre talán jobban ráláthatnánk, ha ez a két rész a szerkesztés során közelebb került volna egymáshoz. Némethet nem a szerkesztőségi mindennapok, a szedők, a gépiesen dolgozó újságírók, nem a nyomdaipari munkások, hanem a legfelsőbb pártvezetés és sajtóirányítás kapcsolata érdekli, közelebbről a pártpropaganda működése. A lap vezető szerkesztői ugyanazok voltak, akik a párt legfelsőbb irányításában is részt vettek (Révai József, Horváth Márton), működésében a *Szabad Nép* szerkesztősége tulajdonképpen a Központi Vezetőség egyik osztálya volt. Ezért sem lehet meglepő, hogy az országos sajtó a párt vezető szerveitől viszonylag kevés konkrét pártutasítást kapott (206.). Az elemzett cikkek szerzői között olyan nevek szerepelnek, mint Veres Péter, Vajda Imre, Donáth Ferenc, Szabó Pál, Horváth Márton, Lőcsei Pál, Vásárhelyi Miklós.

Ezt követően tér át a kötet második részében a szövegelemzésre és a cikkek kontextusba ágyazására, négy fejezetre bontva az elemzést. A hipotézisben megjelenő két csoport (egyház és parasztság) alkotja a tagolás alapját, amelyeket további egységekre bont. Külön vizsgálja a katolikus és a protestáns egyházakat a

⁴ Uo. 100–101.

sajtópropagandában, külön a parasztkérdést, majd végül e három összehasonlítását végzi el.

Az 1948-as év végének legfőbb propagandacélja volt, hogy „a klerikális és a kulák reakció” fogalmát összemossák (148, Révai), a téeszekkel, kolhozokkal kapcsolatban folyamatos kétértelműséget tartsanak fenn, a „demokrata papokat” népszerűsítsék. 1948 novemberében az MDP Agitációs és Propaganda Bizottsága kimondta, hogy a „klerikális reakció elleni harc elsősorban a parasztkérdéssel függ össze”. Gimes Miklós számolt be arról, hogy „[a] parasztság, amelyhez Mindszenty és Mindszentyk a legnagyobb reményeket fűzték, amelyet a demokráciaellenes politikájuk tömegbázisává akartak kiépíteni [...] a beszolgáltatás túlteljesítésével mutatja meg Mindszentyék reményeinek teljes alaptalanságát [...]” (169.).

A fentiek alapján a szerző az összegzés fejezetében csoportosítja az ellenségképeket. Az ellenség kategóriájába azok az egyházi vezetők tartoztak, akik nem voltak hajlandók együttműködni a kommunistákkal. (A kötetben a Ravasz László és a Mindszenty József ellen folytatott eljárást, sajtókampányt mutatja be Németh László.) Bizonytalankodóknak azokat tekintették, akiket meg kellett (és meg lehetett) győzni. Az alsópapságot pedig (lásd a kötetben a bakonykúti plébános, Szittyay Dénes esetét⁵) a politika meg akarta nyerni magának. Hasonló hármass felosztás figyelhető meg a parasztság esetében is, a kuláknak nyilvánított gazdák voltak az üldözöttek, a középparasztság tagjai a meggyőzhetőek (lásd a fenti idézetben a „beszolgáltatók”-at), az úgynevezett „dolgozó parasztságot” pedig szövetségesnek tekintette a kommunista „újbeszél”.

Inkább olvasható a mű médiatörténetként, mint társadalomtörténetként. Összességében nem a címben jelzett vidéki ellenségképekről tudhatunk meg újat a munkából, hanem a kommunista kampánytechnika működéséről. Érdeemes lett volna más

⁵ Szittyay Dénest, miután felszólalt Rajk László 1948. április 10-i székesfehérvári gyűlésén, Shvoy Lajos megyéspüspök felfüggesztette állásából, a kommunista párt viszont ezt követően a vallás- és közoktatásügyi minisztérium miniszteri tanácsosává nevezte ki. Szittyay ügyét a kommunista propaganda a „demokratikus papok” meggyőzésére használta fel. NÉMETH László: I. m. 123–124.

kelet-közép-európai kommunista pártok kampánytechnikájával összehasonlítást készíteni, legalább egy kitekintés erejéig, hiszen – talán Lengyelország a legkézenfekvőbb példája ennek – az egyházak és a parasztság összefogására máshol is találunk (eredményes) példát. Érdekes lett volna megfigyelni, hogy az ottani sajtó miként reagált erre. Amennyiben a Szovjetunióból érkező javaslatok központi ukázt jelentettek minden tagország részére, szintén érdekes lehet, hogy a megvalósítás során milyen minőségi és mennyiségi különbségek figyelhetők meg a vasfüggönytől keletre fekvő államokban.

A kötet erénye a sokrétű forráshasználat, azonban a primer forrásokból megismert körülményeken túl a tágabb sajtókörnyezet bemutatása is hasznos lehet. Ennek hiányában a sajtótörténetben járatlan olvasó érezhet hézagokat az egyes események összekapcsolásában. Ezt segíthetné például egy-egy diakrón metszet összehasonlítása a még plurális médiakörnyezetben működő *Szabad Népből* (1947), valamint a szovjetizálódó állam teremtette egészen más jellegű keresztmetszetből vett mintán (1949). Noha a kötet a *Szabad Nép* cikkeinek elemzésére vállalkozott, a téma túlmutat a párt központi lapjának hasábjain, hiszen 1949-re a kommunista propaganda minden „terméke” felületet adott az újonnan megalkotott ellenségképeknek. Németh László is rámutat, hogy a *Szabad Nép* határozta meg a kommunista lapok és propaganda irányát.

A kötet borítóján szereplő esküvői kép (a szerző családi archívumából) is jól szemlélteti az alaptézist, a vidék nagyobb gazdálkodói rendszeresen töltötték be vezető szerepet az egyházközségekben. Ezt ismerte fel a kommunista propaganda is 1947-ben, és kihasználva a helyzetet, összekuszálta a fogalmak jelentésmezéjét, a hívő és a kulák egyszerre vált „vidéki reakciós ellenséggé”. A könyv számos példával alátámasztva igazolja, hogy amikor a Kominterntől és a Szovjetunióból érkező direktíva sürgetni kezdte az egyházzal való leszámolást és a vidéki parasztság rétegei közötti differenciálást, a propaganda az egyszerűsítés elvét alkalmazva egyszerre próbálta kijelölni és megbélyegezni a vidéki társadalom belső ellenségeit. Így összefonódott a vidéki parasztság (kulákok) elleni „hadjárat” az „egyházi reakció elleni

hadjárattal”. A hatalom pedig összefonta a szálakat a kommunista sajtópropaganda által, hogy 1949-ben egy mozdulattal elvághassa azokat.

Juhász Zoltán András